

İSMAİL E. ERÜNSAL

Şöyleşi:

Halil Solak

Yirmi iki Mürekkep Damlası

Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi
Üzerine Sohbetler

“KİTABIN ORTASINDAN” 10 MÜREKKEP DAMLASI

Halil Solak

Her okur, bir kitaba mütevazı bir ölümsüzlük getirmek için vardır.

ALBERTO MANGUEL

I.

Alberto Manguel’in *Okumanın Tarihi*’ni büyük bir heyecanla bitirdiğim günlerdi. Neredeyse her sayfasına hayran olmuşum. Borges’in çırağı, tarihin pekâlâ kitaplar üzerinden de yazılacağını incelikte gösteriyordu. Sonra devamı da geldi: *Geceleyin Kütüphane, Borges’in Evinde, Okuma Günlüğü...* Kâğıt, kitap, kütüphane gibi konulara meraklı biri olarak artık yazarımı bulmuşum.

Arjantinli ustanın kitaplarından sonra acaba bu konuları Osmanlı dünyası çerçevesinde ele alan bir kitap var mı diye sağı solu yokladım. Bir sahafta İsmail E. Erünsal’ın *Türk Kütüphaneleri Tarihi II* adlı kitabı karşıma çıktı. Ancak ben bir süre kitabın birinci cildini aradım ama bir türlü bulamadım. Birinci cildini bulana kadar ikinci cildi okuyayım dedim ve bir “sahhaf-ı bî-insaf”tan gözümü karartıp satın aldım.

İyi ki de almışım!

Zaten ne kadar ararsam da birinci cildi bulamayacaktım. Çünkü bu cilt hiçbir zaman basılmamıştı.

II.

Erünsal'ın -o zamanlar dağınık haldeki- bazı makalelerini de fotokopi çektirerek bir araya getirdim. İştihayla okumalarımaya devam ederken bir gün hocaya Üsküdar'daki İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nde rastladım. Okuduklarımın şevkiyle o an kendisiyle tanışmayı çok istedimse de buna cesaret edemedim.

2013'te, *Osmanlılarda Sahaflar ve Sahaflık* kitabının “kisve-i tab'a” bürünmesini fırsat bilerek o esnada çalıştığım dergi için bir röportaj yapmak üzere hocadan randevu aldım. İSAM Kütüphanesi'nin birinci katındaki odasının kapısını çaldım. Hoca kitapların adeta sıra dağlar teşkil ettiği masasında çalışıyordu.

O gün daha çok sahaflar etrafında konuştuk. Yıllarca didiği yazmaların, terekelerin, sicillerin, vakfiyelerin, seyahatnamelerin hikâyelerini dinledim. Karşımda kitabını inşa etmek için işçiliği, kalfalığı, ustalığı ve mimarlığı bir arada yapmak mecburiyetinde olan bir ilim adamı vardı. Röportajın sonunda bana *Türkiyat Mecmuası*, *Libri*, *Osmanlı Araştırmaları*, *Journal of Turkish Studies* gibi alanın önde gelen dergilerinde yayınlanan makalelerinin ayırbaşımalarını hediye etti (Nasıl mutlu olduğumu tahmin edemezsiniz. Bu kitabı okuduğunuza göre edebilirsiniz belki).

Yazarken takip ettiği usûl, meselelere yaklaşımı, metodolojisi, dipnotlarda bilimsel etiğe dair yaptığı ikazları okumalarımı adeta bir doktora dersine dönüştürmüştü (Burada müsaadenizle bir parantez açacağım: Sohbetimiz ilerledikçe hocanın “usûl” meselesine ne kadar önem verdiğini daha iyi anladım. Çerçeveyi biraz genişlettiğimizde üniversitelerin işleyişi, bilimsel ortam, akademik yayınların kalitesi, ilim ahlâkı, ders düzeni, tez yönetim süreci gibi mevzuların daima gündeminde olduğunu görüyordum. Hatta kitaplarının önsözünde “uzmanı olmadıkları konularda makale yayınlayan devşirmenlere”, “tapulu araziye gecekonda yapanlara”, “yıllarca araştırma gerektiren konuları Hz. Adem'den günümüze ele alan aşırı bilimsel eserler”e değinmesi -yoksa dokundurması mı demeliydim- artık bir gelenek halini almıştı. Doğrusu başta öğrencileri ve dostları olmak üzere sadık okurlarının hocanın bu satırlarını keyifle okuduğunu biliyorum ve bu uzun parantezi kapatıyorum).

Bu ilk görüşmemizden sonra aklıma pek çok soru da düştü: Bütün bir ömrünü kitapların, kütüphanelerin tarihine vakfettmeye nasıl karar vermişti?

Onun kuşağı genellikle “büyük olayların ve adamların” tarihiyle ilgiliyken bu alanı neden seçmişti? Dahası kütüphane, sahaf ve kitabın tarihini yazan birinin kişisel tarihinde kitapların yeri neydi? Zihninde daima dönüp duran akademik dünyanın problemleri ve kendisinin önerdiği çözümler nelerdi? Sorular, sorular sorular...

III.

Hoca, sahaflarla ilgili kitabından sonra neredeyse her yıla bir kitap düşecek şekilde yayınlar yaptı [*Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*: (Timaş, 2014), *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (Timaş, 2015), *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler* (Dergâh, 2016)]. Ben de her yeni kitapta, hiç sektirmeden kendisini ziyaret ettim: Hem kitap üzerine röportaj yapmak hem de kendi nüshamı imzalatmak için. Bu ziyaretler sırasında çoğu zaman merak ettiğim bazı soruların cevaplarını da buldum tabii: İlkokul çağlarında her pazar babasıyla ikinci namazında Beyazıt Camii’nde vaaz dinlemeye gidişleri, cami çıkışında ödül olarak Sahaflar Çarşısı’ndan alınan kitaplar, gazete bayisinden kiralayıp çatı katında Çamlıca gazozu eşliğinde okuduğu *Tom Miks*, *Teksa*, *Oklahoma* gibi çizgi romanlar, Kemalettin Tuğcu, Ömer Seyfettin, Arsen Lüpen, Sherlock Holmes kitapları... Sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Arap-Fars Filolojisi ile Türkoloji bölümlerinde “haftanın beş günü, sabah dokuz akşam beş” öğrencilik yaptığı yıllar ve hocaları: Hellmut Ritter, Ahmet Caferoğlu, Nihat Çetin, Mehmet Kaplan, Fahir İz, Sadettin Buluç, Faruk Kadri Timurtaş, Ömer Faruk Akün, 400 sayfalık mezuniyet teziyle şaşırttığı ve kocaman bir “Aferin” aldığı Ali Nihat Tarlan... Ve Türkiye’deki ilk ciddi ansiklopedi yayını olan *Meydan Larousse*’da Hakkı Devrim ile ilk ciddi iş tecrübesi, ardından Edinburgh Üniversitesi’ndeki doktora yılları, İstanbul Üniversitesi’nde başlayıp Marmara Üniversitesi’nde devam ettiği hocalığı, kurucularından olduğu Enderun Kitabevi’nden geçip giden kitaplar, insanlar, hatıralar... Başından beri büyük emek verdiği ve 44 ciltte tamamlanan *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ve İngiltere’de istediği her kitabı bulabildiği, ferah, yeşillikler içinde kütüphaneleri gördükçe ülkesinde de bir gün böyle kütüphanelerin olduğunu görmek için ettiği “Ya Rabbi, bize öyle büyük bir hizmet nasip et ki, boyumuzu aşsın!” duası neticesinde kurduğu İSAM Kütüphanesi de bahisler arasındaydı elbette. Bana kalırsa

hocanın “hayatı ve eserleri” bölümünün başına konulmalı burası: Çünkü evvela ansiklopediye destek olmak maksadıyla mütevazı şekilde teşekkül eden kütüphane, yıllar içinde gelişip büyüyerek dinî ilimler, İslâm ve Türk tarihi, kültürü ve medeniyeti başta olmak üzere zengin bir sosyal bilimler kütüphanesine dönüşmüş. Neticede ortaya tam da İsmail Hoca'nın hayalini kurduğu bu kültür adası çıkmış işte. Türkiye’de kitap ve okuma tarihine dair ilk ciddi araştırmaları yapan Selim Nüzhet’in bir yazısında naklettiği şu söz sanki burası için söylenmiş gibi: “Bir kütüphanede sokakta rastlanılandan ziyade yaşam vardır.”

Laf lafı açıyordu ancak bütün bunları dağınık halde konuşuyorduk, söz geldikçe. Ayrıca konuştuklarımızın hepsini sınırlı sayfa sayısı sebebiyle yayınlamak da mümkün olmuyordu. Oysa Erünsal’ın hatıralarıyla birlikte tecrübeleri de iki kapak arasına girmeliydi. Ama nasıl?

Hocanın kitaplarının değerli editörü Zeynep Berkaş ile ikimizin de aklından aynı şey geçiyormuş meğer: Erünsal ile her şeyi baştan konuşacağımız bir nehir söyleşi kitabı.

Neden olmasın?

Hocayı ikna etmenin zor olacağını biliyorduk. Çünkü kendisinden, çevresinden, yapıp ettiklerinden bahsetmeyi -çoğumuzun aksine- pek sevmiyordu. Ama küçük bir “format değişikliği” ile bu sorunu aşmak mümkündü. Pekâlâ, ilmi kariyerini ve yoğunlaştığı konuları merkeze alan bir söyleşi kitabı olabilirdi bizimki.

IV.

Nihayet hoca lütfedip teklifimizi kabul etmişti etmesine ama... *Hâfız Divanı*'nın ilk beytinde şair sâkiye şöyle seslenir ya: “Ey sâki, kadehi mecliste dolaştır, bana da sun. Çünkü aşk başlangıçta kolay göründü ancak içine girince nice zorlukları ortaya çıktı.” Hoca ile elinizdeki kitap için söyleşilere başladıktan kısa bir süre sonra ben de Şirazlı Hâfız gibi hissettim. İşim zordu zira karşımda çok cepheli bir ilim adamı vardı:¹ Edebiyat, tarih, kültür tarihi,

¹ Hocanın ilmi kariyerinin ve 2013’e kadarki yayınlarının ayrıntılı bir değerlendirmesi ve listesi için öğrencilerinin kaleme aldığı şu değerli makaleye bakılabilir: Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, “İsmail Erünsal’ın Hayatı ve Eserleri”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan*, cilt 1, Hazırlayanlar: H. Aynur, B. Aydın, M. B. Ülker, Ülke Kitapları, İstanbul, 2014, s. 19-59.

iktisat tarihi ve kütüphanecilik. Hoca bu saydıklarına yakın zamanda -ilginç şekilde- bir başlık daha ekledi.

6 Şubat 2014’te İSAM’da gerçekleştirilen *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan* kitabının takdim programında hukuk tarihçisi M. Âkif Aydın, hoca için “keşke hukuk tarihiyle de ilgilenseydi” şeklinde bir temennisini dile getirmişti. Aynı programda yaptığı konuşmada Mehmet Genç ise, “her bakımdan mükemmel eserler ortaya koyan ve disiplinlerarası çalışan çok yönlü bir araştırmacı olan” Erünsal’ın muhtemelen ileride hukuk tarihiyle de ilgileneceğini söylemişti. Âkif Aydın’ın temennisi ile Mehmet Genç’in kehaneti el ele vermiş olmalı ki, Erünsal geçen yıl kaleme aldığı oylumlu bir makaleyle de Osmanlı hukuk tarihindeki bir düğümü çözdü.

Şimdi hocanın ilgili alanlarının göstergesi olan çalışmalarına yakın gözlüğümüzü takip bakalım:

Yayınlanan ilk önemli çalışması, İngiltere’de Prof. Dr. John Walsh danışmanlığında hazırladığı Osmanlı edebiyatıyla ilgili doktora teziydi. 1983’te neşrettiği *The Life and Works of Tâcî-zâde Cafer Çelebi, with a Critical Edition of His Divân* hem metin tenkidinde takip ettiği usûl hem bir Osmanlı şair ve devlet adamının portresini yazarken başvurduğu arşiv kaynaklarının zenginliği bakımından dönemine göre son derece yeni ve dikkat çekicidir. Erünsal edebiyat alanında çalışanların aksine arşive önem veren biridir. Arşiv ve kütüphaneleri iyi bilen, yetenekli öğrencilerini araştırmaya teşvik eden hocası Prof. Dr. Cengiz Orhonlu’nun yönlendirmesiyle girdiği arşivde, inamat ve ruus defterleriyle terekelerdeki kayıtlardan hareketle pek çok Osmanlı müellifinin hayatı ve eserlerinin doğru, eksiksiz, gerçekçi yazılmasını sağlamıştır. *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları* (Harvard, 2008) bu yolda kaleme aldığı makalelerden oluşur.

V.

İngiltere dönüşü Türkoloji’de kadro beklerken bir gün Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız’ın “Edebiyat tarihi çalışan çok insan var. Sen gel, kütüphane, kitap tarihini yaz” teklifiyle Kütüphanecilik Bölümü’ne girer. Bu teklif Erünsal’ın akademik hayatında bir dönüm noktasıdır.

Çevresindekilerin “Bu konudan bir şey çıkmaz” dediği Osmanlı kütüphanelerine dair 1977’den itibaren orijinal kaynaklardan hareketle yazmaya

başladığı çalışmasını 1988'de *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri* adıyla yayınlar ve kitabı kendisini bu alana yönlendiren Hakkı Dursun Yıldız'a ithaf eder (Erünsal sonraki kitaplarında da ithaf sayfalarını boş bırakmaz. Her eserinin açılışını ailesi, hocaları, dostları veya öğrencileri için düştüğü bir teşekkür, selam, minnet ya da rahmet kaydına ayırır).

Orhan Şaik Gökyay'ın esere dair sevincini yansıtan şu satırlarını birlikte okuyalım: “Bir büyük imparatorluğun kuruluşundan Tanzimat'a kadar toplanıp gelen kültür çalışmalarını ve mirasını, konunun gerçek ehlinin kaleminden tanımak kadar bizi sevindirecek ne vardır? O, bize kütüphanelerimizin tarihini anlattığı kadar, ciddi ve ilmî bir eserin nasıl ve kaç yılda meydana getirilebileceğinin yolunu da göstermektedir.”

Genişletilmiş son versiyonu *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* adıyla yayınlanan bu kitap olmasaydı, sözü “Bizim medeniyetimiz bir kitap medeniyetiydi” gibi beylik bir cümleden öteye götürmek mümkün olmayacaktı. Oysa şimdi kütüphanelerin nasıl kurulup işlediğini, personellerini, koleksiyonlarını, kitap sayılarını, toplumun kitap ve kütüphaneye ilgisini, padişahların kitaplarla münasebetlerini de biliyoruz.

Tanışmamıza vesile olan *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahafklar* ise başta payitaht İstanbul olmak üzere imparatorluk coğrafyasındaki kitap üretimi ve ticaretini dört asırlık uzun bir zaman diliminde bilimsel olarak inceleyen ilk ve tek eserdir. Bundan önce anlatıla anlatıla bayatlamış birkaç hatıra vardı elimizde. Bugün ise durum farklı: Bir meslek olarak sahaflık nasıl yapıldı? Sahafkların ekonomik durumları nasıldı? Dükkânlarında neler bulunurdu? Kitap kaçta alınır satılırdı? Bu soruların bir cevabı var artık. Üstelik 16. yüzyıldan itibaren pek çok sahafın adını, evini, ailesini, servetini dahi biliyoruz.

Kütüphane ve sahaf çalışmalarına bir de “kitabın kitabı”nı eklemeyi tasarlayan Erünsal, sözlü kitap dönemi, papirüs, parşömen, kâğıt ve mürekkep gibi malzemeler ve zaman içindeki değişimleriyle kitabın şekli ve muhteva özelliklerini Batı ve Doğu dillerinde üretilen mevcut literatürün yanında yüzlerce elyazmasını inceleyerek *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*'yi kaleme alır.

Böylece üçleme tamamlanmış olur: Kütüphane-sahaf-kitap.

Bir ömür ve üç koca cilt... Bir gün kendisine bunun sırrını sorduğumda şöyle demişti: “Sır falan yok. Sadece aşk ve çalışmak. Hepsi bu.” Bu cevap bana Cemal Kafadar’ın çok sevdiğim şu cümlelerini hatırlattı: “*Selvi Boylum Alyazmalım*’da Asya’nın, hercâi sevgilisi İlyas ile aşka emek vermenin değerini bilen Cemşit arasında seçim yapması gerekir, ama tarihçinin tasası her ikisi ile birden yaşamayı öğrenmek olmalı.”

Bu arada hoca, Şeyh Galib’in *Hüsn ü Aşk*’ındaki gibi “Ben açtım o genci, ben tükettim” diyenlerden değil. Yola yeni çıkan ya da yolda nefesi tükenen genç seyyahların da elinden tutan, gerekirse onlara yeniden rota çizen biri. Mesela yarım asırdan fazla bir süre sicillerden derlediği kocaman bir fiş dosyasını bir öğrenciye, tez konusuyla alakalı olduğu için, verdiğine şahit oldum. Hocaya göre “siz vermezseniz Cenab-ı Hak da vermiyor, işin bir feyzi, bereketi de olmuyor”.

Ayrıca kitap ve makaleleriyle pek çok projeye doğrudan ya da dolaylı olarak ilham verdiğini de söylemeliyim.

Yine *Hüsn ü Aşk*’tan:

*Merd ana denir ki aç a nev-râh
Erbâb-ı vukûfu ede âgâh*

VI.

Buraya kadar anlattıklarımı bakarak hocayı bir *mecanîn-i kütüb*’den zannedebilirsiniz. Ben de tanımadan önce öyle hayal ediyordum ancak hocayı bir *muhibbân-i kütüb* olarak tanımlamak daha doğru. İleride para eder mantığıyla değil daima işine yarayacak, üzerinde çalışacağı eserleri satın almış. Öğrencilik yıllarında Sahaflar Çarşısı’ndan almaya başladığı divan, tezkire, vakanüvis tarihleri gibi matbu Osmanlıca kitapların yanına bir süre sonra yazma eserler de eklenmiş. Bu da bazı sürprizleri beraberinde getirmiş elbette (*Divanü Lüğati’t-Türk*’ün Sahaflar Çarşısı’nın en büyük sürprizlerinden biri olduğunu hatırlatmak isterim). Mesela vaktiyle bir arsa parasına satın aldığı yazmalardan *Mir’atü’l-Işk* dünyada tek nüshadır ve 15-16. asır Bayrami Melamiliğine dair bilgi veren en eski kaynaktır. Bu tip tek nüsha yazmaların yanında “tesadüfen” keşfettiği bazı eserler de vardır. Hocaya göre bunlar tesadüf değil, lütuf. Sultan II. Bayezid’in emriyle hazırlanan ve günümüzde

Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde bulunan üç yüz kırk sayfalık Saray Kütüphanesi kataloğu gibi. Erünsal'ın bilim dünyasına tanıttığı erken dönem Osmanlı entelektüel tarihine dair zengin veriler sunan bu katalog ve analizi, yakınlarda Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar ve Cornell Fleischer'in editörlüğünde *Treasures of Knowledge: An Inventory of The Ottoman Palace Library* adıyla Brill'den yayınlandı.

Ayrıca II. Murad dönemi şairlerinden Nakkaş Sâfi'nin ve II. Bayezid devrinin önde gelen devlet adamlarından Cezerî Kasım Paşa'nın ve yine II. Bayezid dönemi şairlerinden Keşfî'nin divanları ile 16. yüzyılda klasik şiirde kullanılan teşbihleri konu edinen *Miftâhu't-Teşbih*'in tek nüsha elyazmalarını da Erünsal'a borçluyuz.

VII.

Erünsal, çocukluğundan itibaren duyduğu ilginin tesiriyle olsa gerek tasavvuf tarihimize dair de yayınlar yapmıştır. Bu yayınların ilki Ahmet Yaşar Ocak ile birlikte neşrettikleri Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*'sidir. 1957'de Necati Elgin tarafından Karaman'da bulunup Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi için satın alınan tek nüsha *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de, Anadolu Selçukluları devrinde müellifin cediti Baba İlyas'a bağlı Türkmen topluluklarının çıkardığı isyan mevkıbevi şekilde anlatılır. 14. yüzyılda yazılan eser, hem verdiği tarihi bilgiler hem filoloji incelemeleri bakımından paha biçilmezdir.

Ayrıca *Mir'âtü'l-Işk* başta olmak üzere şahsi kütüphanesindeki bazı fetva mecmualarıyla daha önce kullanılmamış arşiv vesikalarından yola çıkarak Osmanlı tasavvuf tarihinin “tehlikeli” konularından olan 16. yüzyıldaki zendeka ve ilhad hareketini de inceler; Molla Lütfi, İsmail Maşuki ve Muhyiddin Karamani etrafındaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırır.

VIII.

Aslında *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*'nde bir araya getirdiği makalelerinin dikkat çekici taraflarından biri, oryantalist bakış açısı ya da ideolojik kaygılarla değerlendirilip literatürde kendine ne hikmetse “sarsılmaz” bir yer edinen bazı meseleleri yeniden ele alıp açıklığa kavuşturmasıdır.

Mesela felsefe, astronomi, edebiyat ve şiir kitaplarının kütüphanelere vakfedilmesinin yasaklandığı, bu yüzden de Osmanlı'nın “karanlık çağ” a mahkûm edildiği; sultanların fethettikleri yerlerdeki kütüphaneleri “yağmalayarak” İstanbul'a getirdiği; Molla Lütü'nin “fikir hürriyeti” olmadığından dolayı idam edildiği; Nedim'in “zevkperest, çapkın, içki müptelası” bir şair olduğu, Osmanlı döneminde okuma yazma oranlarının “yüksek” olduğu gibi bazı hükümleri sıralayabiliriz bir çırpıda. Hiçbir ilmi temele dayanmayan ve sadece geçmişi yermek ya da yüceltmek için verilen bu yargılar, Erünsal tarafından soğukkanlılıkla analiz edilmiş ve ortaya hakikaten şaşırtıcı sonuçlar çıkmıştır. Tam burada Mehmet Genç'in tarihte olup bitenleri çıplak aklın ve ilmin gerektirdiği şekilde analiz ederek anlamamız gerektiğine dair nasihati kulaklarımda çınlıyor.

IX.

Hocanın son yıllarda yoğunlaştığı alan ise okuma kültürü. Ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarını ifade eden tereke kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı toplumunun kitapla ilişkisini istatistikî verilerle ortaya koymanın peşinde. Bu mesaisinin ilk verimleri kadınların ve medrese talebelerinin kitaplarıyla ilgili: Osmanlılarda kadınların eğitimi, kitap sahipliği ve statü irtibatı, medrese ders müfredatı gibi konulardaki yaygın bazı kanaatleri tersyüz ediyor. Mesela Osmanlı döneminde her evde bir Mushaf bulunduğu şeklindeki hükmün aslında sadece bir “temenni” olduğunu, okumayı meslek edinen kadınları ve Osmanlı'nın “çoksatan” kitaplarını bu araştırmalar sayesinde öğrendik.

X.

Söyleşi süresince hocanın çok yönlülüğü ve ilgi alanlarının genişliği karşısında yaşadığım baş döndürücü hâli artık daha yakından biliyorsunuz. Şayet bu girişten sonra kitabı okumaya devam ederseniz olağanüstü hikâyeme siz de dahil olacaksınız. Olağanüstü diyorum, çünkü söyleşilerin büyük kısmını aylardır yaşadığımız pandemi şartlarında yaptık. Bazen de sorularımı hocaya maille gönderdim. Cevaplar, yeni soruları getirdi, onlar da yeni cevapları... Bu süreçte hocanın bana göstermiş olduğu sabır, nezaket ve anlayış için minnettarım.

Kitap daha çok Erünsal'ın ilmî hayatı, çalıştığı konular, tecrübeleri ve uzun zamandır kafa yorduğu meseleler etrafında yoğunlaşıyor.

Ben elimden geleni yaptım. Hoca ise elinden gelenin fazlasını: Kendisini bu kitap için ilmi araştırmalarından alıkoyduğum, gecenin geç saatlerine kadar süren mesaisine bir de bu kitabın yükünü ekleyip yorduğum için üzgünüm. Ancak konuştuklarımızın pek çok öğrenciye/meraklıya çalışmalarında yol gösterip ilham vereceğine eminim.

Fransız yazar Erik Orsenna *Kâğıt Yolunda* adlı nefis kitabında şöyle der: “Dünyada başka hiçbir malzeme yoktur ki kâğıt gibi, her tür hikâyeye destek olsun, konudan sapmaya izin versin, hatta çanak tutsun.” Sanırım elinizdeki kitapta da tastamam böyle oldu...

Hayatını Osmanlı kültür tarihine adayan bir ilim adamının belgelerden elyazmalarına, arşivlerden kütüphanelere uzanan keşiflerle dolu seyir defterini okumak için lütfen sayfayı çevirin.

I.
FAKÜLTENİN
SON İHTİŞAMLİ YILLARI

**Siz hem ilahiyat hem de edebiyat menşelisiniz.
Bu iki dalda öğrenim görmenin size meslek hayatınızda
ne gibi katkısı/yararları oldu?**

Tabii insan başlangıçta bilinçli olarak tercih yapmıyor. Dal seçimi başlangıçta biraz tesadüfi olabiliyor. Ancak bir süre sonra bu seçimin faydalarını görünce iyi bir tercih yaptığınızı anlıyorsunuz. Benim ilkokul sıralarımdan itibaren edebiyat tarihine merakım vardı. Hatta ilkokuldayken bir edebiyatçılar ansiklopedisi hazırlama projem olmuştu. Tabii ki çocukça bir şeydi.

**Bu “çocukça” ansiklopediden biraz bahseder misiniz?
Nasıl bir projeydi?**

O çok basit bir şeydi, Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde yaptığı gibi birileri hakkında bulduğum bilgileri kesip kâğıtlara yapıştırıyordum. Ondan sonra da bir dosyaya koyuyordum, kendim bir şey yazmıyordum yani. 12-13 yaşlarındaydım. Dediğim gibi çocukça bir şeydi zaten, lakin sonradan o çocukça şeyin daha gelişmiş halini üniversite yıllarında Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* için yapmaya çalıştım. *Osmanlı Müellifleri* hemen hemen yüz yıl önce yazılmış biobibliyografik bir eser. Ben onun Carl Brockelmann'ın Arapça yazma eserler literatürüne dair kitabı *Geschichte der arabischen Litteratur*'de uyguladığı şekilde yeniden neşredilmesi gerektiğini düşünüyordum. Çünkü 100 sene evvel harp sıkıntıları içinde yazılan ve hazırlık safhasında kütüphanelerin doğru dürüst kullanılmadığı bir kitaptan bahsediyoruz. Bundan dolayı ben şöyle

yapacaktım: Önce *Osmanlı Müellifleri*'ndeki bilgiyi verecektim. Sonrasında bahsi geçen kişinin hayatını, hayatıyla ilgili daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmaları ekleyecektim. En sonuna da eserlerini ve kütüphanelerdeki nüshalarını listeleyecektim. Böyle bir şey tahayyül ediyordum. Ama ben sadece "Meşayih" kısmına odaklandım, çünkü o dönemde tasavvuf edebiyatına ilgim vardı. Sahaflar Çarşısı'ndan bu eserin meşayih bölümüne ait cildinden iki nüsha satın aldım.

Neden iki nüsha?

O dönemde fotokopi imkânı olmadığı ve de bu metinleri elle yazamayacağım için, eserdeki biyografileri kesip ayrı kartlara yapıştırıyordum, birinin önünü, birinin arkasını. Bir yandan da eserlerin nüshalarını tespit edebilmek için Türkiye'deki ve yurtdışındaki yazma eser kataloglarını topluyordum.

Lisans eğitimi esnasında oluyor değil mi bunlar?

Lisansın sonlarında başladım ama buna Edinburgh'ta da devam ettim. Yurda döndükten sonra bir süre daha bu işi zihnimde canlı tuttuysam da daha sonra bu işin yapılabileceğini ama birkaç kişiyle ancak yapılabileceğini gördüm, benim tek başıma gücümün yetmeyeceğini anladım.

Sonra bıraktınız, peki çalıştığınız kısımlar ne oldu?

Hazırladığım fişleri meraklı, gayretli talebelerimden birilerine vermiştim. Çünkü bu tür şeylerin tohumunu atarsanız zaman zaman verim alabiliyorsunuz. Ben devamlı derslerimde çalıştığınız konuyla ilgili bibliyografyaya hakim olmadıkça başarılı olunamayacağını ve ilim adamlarının en önemli yardımcılarının iyi bir şekilde hazırlanmış bibliyografyalar olduğunu söyler ve kütüphanecilik tahsil eden öğrencilerimizi bibliyografik çalışmalar yapmaya teşvik ederdim. Ayrıca hazırlanmış bibliyografyalardan örnekler verip kendilerinin de belli konularda bibliyografyalar yapabileceklerini söyledim. Mesela talebelerimden Hatice Aynur, Kütüphanecilik Bölümü'nden mezun olduktan sonra birkaç bibliyografya çalışması yaptı ama en önemlisi *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler*'dir. O alanda ilk yapılan çalışmalardan biriydi. Yani diyeceğim o ki, siz söylediğiniz zaman birileri çıkıp o işlere talip olabiliyor.

Tekrar başa dönelim: Edebiyat Fakültesi’ni bilinçli bir şekilde mi tercih ettiniz?

Sonraki yıllarda da bu ilgim devam etti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ni bilinçli olarak tercih ettim. Puanım oldukça yüksekti. Hukuk, iktisat ve işletme gibi fakültelere rahatça girebilirdim. İlk iki fakülteyi ziyaret ettim. Ders yapılan 500 kişilik amfiler bana ürkütücü geldi. Edebiyat Fakültesi’ndeki 30-40 kişilik tabureli sınıflar her nedense daha cazip geldi ve Arap-Fars Filolojisi ve Türkoloji bölümlerini tercih ettim. Her iki bölümün de sertifikalarını tamamlayarak mezun oldum. Bu arada bugünkü İlahiyat Fakültesi olan Yüksek İslâm Enstitüsü’nü de bitirdim. Ben pek de farkında olmadan bilinçli bir tercih yapmıştım. Esas kariyer yaptığım edebiyat alanına, ilahiyat ve Arap-Fars dili eğitiminin büyük katkısı oldu. Özellikle de benim tercih ettiğim Eski Türk Edebiyatı alanında ilahiyat ve Arap-Fars dili eğitimi görmediyseniz başarılı olamazsınız. Bizim zamanımızda Eski Türk Edebiyatı sertifikasını seçenlerin Arap ve Fars dilleri sertifikalarını da almaları mecburi idi.

İleriki yıllarda ilahiyat/Enstitü ve şarkiyat eğitimi almanızın faydalarını gördünüz mü? Enstitüyü niçin tercih etmiştiniz?

Ben ileriki yıllarda bu tür eğitim almayanların yaptıkları bazı yanlışları görünce beni kaderin ne kadar doğru bir yola sevk ettiğini gördüm. Eğer Osmanlı’yla meşgul olacaksanız ilahiyat temelinizin olması büyük bir avantajdır. Çok değerli ve sahasında ünlü bir hocamızın neşrettiği tarihi bir metinde yaptığı basit bir yanlış, yukarıda söylediklerimin ne kadar önemli olduğunu göstermeye yeterli olur sanırım. Bu hocamızın neşrettiği metinde şöyle bir cümle dikkatimi çekti. “Kalaylı zamanından beri.” Eserde nakledildiğine göre “Defter emini Yeğen Efendi, kethüdayı ziyârete vardukta, Veli Kethüda taşradan gelme olmağla, isminiz nedür? deyicek, ‘Yeğen Efendi derler’ dedi. Ne vakitten beri defter eminisiz deyü âşinalık etdikde, Kalaylı zamanından beri dedikte...”. Metinden anlaşıldığına göre Yeğen Efendi çok eskiden beri defter emini olduğunu belirtmek için “kalû belâ zamanından beri” şeklinde bir cevap vermiştir. Merhum hocamız “kalû belâ”yı, “kalaylı” olarak okumuş.

Bilindiği gibi İslâm inancına göre Cenab-ı Hak âlemleri ve insanları yaratmadan önce ruhlarını topladı ve onlara Araf Suresi'nin 172. ayetinde belirtildiğine göre “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu ve onlar da “kalû belâ” şeklinde cevap verdiler, yani bu soruyu evet diye cevapladılar. İslâmî kültürde ruhlarla Cenab-ı Hak arasındaki sözleşmenin geçtiği bu meclis “kalû belâ” meclisi olarak anılmış ve günlük hayatta da bir şeyin kıdeminin/ eskiliğini göstermek için “kalû belâdan beri” ifadesi yer almıştır. Bu yüzden “Ne zamandan beri Müslümansın?” sorusuna “kalû belâdan beri” şeklinde cevap verilir.

Sanırım aynı neşirdeki fıkıh kitaplarında “şâhid-i zûr”, yani yalnızca şahid şeklinde geçen bu tabirin “şâhid-i zoûr”, “zor şehâdet” “şâhid-i zor”; “katile bildirin” şeklindeki “beşşirû'l-kâtil” ifadesinin “beşerû'l-kâtil”; Mekke yakınlarındaki Ayn-ı Huneyn'in “Ayn-i Hanîn”; “azze ve celle hazretlerinin” “izzü ve celle hazretleri” şeklindeki okunuşları da bu kabil hatalardandır.

Gerçekten çok titiz ve kılı kırk yaran bir araştırmacı olan diğer bir hocamızın öğlen namazı anlamındaki “salat-ı zuhr”u, “salat-ı zahr” şeklinde okuyup “Bu, saray dışında kılınan bir namaz dönüşüdür” şeklindeki açıklaması da bu tür örneklerden biridir.

Enstitüyü niçin tercih etmiştiniz sorusunun cevabına gelince Enstitü'yü tercih diye bir şey yoktu. O dönemde İmam Hatip'ten aldığınız diplomayla Enstitü'den başka bir yüksek öğretim kurumuna gidemiyordunuz. Bizim neslimizdeki arkadaşlarımız, ben de dâhil, ancak lise diploması aldıktan sonra üniversiteye gidebildik. Yani Enstitü'ye tercih ettiğimizden değil gidecek başka bir yerimiz olmadığı için gittik.

Önce Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki hocalarınızdan başlayalım...

Bana göre yetişmemizde önemli katkıları olan ve benim “altın nesil” diye adlandırdığım Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu, Tayyar Altıkulaç, Saim Yeprem, Mehmet Ali Sarı, Ahmet Kahraman, Muhammed Eroğlu gibi hocalarımızdan maalesef Enstitü yıllarımızda istifade edemedik. Bu hocalarımızdan bazılarının ancak İmam Hatip son sınıfında öğrencisi olduk ve kendilerinden son derecede müstefid olduk. Enstitülerin yapısı icabı o dönemde hocalar Din Eğitimi Genel Müdürlüğü tarafından atanıyordu ve

Tayyar Altıkulaç Bey'in Din Eğitimi Genel Müdürü olduğu döneme kadar bahsettiğim hocalar Enstitü'nün eğitim kadrosu içinde yer alamadılar.

Benim Enstitü yıllarımdan hatırladığım ve hocalıklarına hayran olduğum iki isim var. İlki Fransızca hocamız Şahab Şimay. Bu hocamızın esrarengiz bir kişiliği vardı. Kimse ne okuduğunu, nerede okuduğunu, medeni halini, nerede oturduğunu bilmezdi. Bir Fransızdan iyice Fransızca konuşurdu. Derse zil çalmasıyla girer, doğrudan tahtanın başına geçer, çevrilecek ve tahlil edilecek cümleleri büyük bir süratle yazardı. Yanlış bir kelime yazmışsa düzeltmek için silgi aramaz, ceketinin yeniyle silerdi. 45 dakikada tahtayı birkaç kere doldurur ve siler, zil çalınca da bir cümlenin yarısındaysa bile dersi bitirip çıkardı. Şahap Bey'den öğrendiğim Fransızcamla akademik hayattaki bütün imtihanları başardım.

Diğer hocanız kimdi?

Tefsir hocamız Mehmet Sofuoğlu. O da Şahap Bey gibi son derecede dakikti. Derste, ders dışında bir kelime etmez, derse daima hazırlanarak gelir, açıklayamadığı bir şey olursa, “Çocuklar, ben bunu bir dahaki derse öğrenip geleyim” derdi. Her iki hocamız da not hususunda hiç taviz vermezlerdi. Cenab-ı Hak her ikisine de gani gani rahmet eylesin. Enstitüye üniversitelerden gelen bazı profesörler de vardı ama hiçbiri bende bir iz bırakmadı. Sadece Faslı Tavit Tanci'nin güler yüzünü, fasih Arapçayla anlattığı dersleri hatırlıyorum. Hocayı görünce içinizden kucaklamak gelirdi. Tanci çok önemli bir ilim adamı olmasına rağmen şimdi de sıkça gördüğümüz, kendisini ehlişünnet olarak takdim eden bazı çevrelerin aleyhindeki tezviratlarından dolayı, birçok öğrenci antenleri kapatıp hocadan istifade etmedi. Allah rahmet eylesin.

Peki Enstitü'de iyi bir Arapça eğitimi alabildiniz mi Hocam?

Ali Özek hoca bize Arapça dersine geliyordu ama biz daha doğru dürüst Arapça metin okuyamazken o bize kalkıp Arap aruzunu öğretmeye çalışıyordu. Yani daha işin başındayız, ne işimiz var bizim aruzla? Bir iki ders böyle devam etti, ben de dayanamadım, “Hocam siz bize bunları öğretiyorsunuz ama biz anlayamıyoruz, siz Arap aruzundan bir beyit yazdığınızda zaten bir ders gidiyor” dedim. Hoca da “Öyle ama İsmail, elimizde okuyacak kitap

yok” dedi. Fotokopi yok, kitabın mevcudu yok, hoca da tahtaya yazmaya üşeniyor her ders uzun uzun metinler... Ben de “Hocam siz bana metni getirin, ben dersten önce onu tahtaya yazarım” dedim. Gönüllü olarak her ders yazdım ama hocayla da epey cebelleştik. Arapçam iyi olmasına rağmen bana iyi bir not vermedi, öylesine geçtim.

Bir de Ömer Kirazoğlu hocamız vardı. Kendisi ehl-i tarikti, Erenköy cemaatine mensuptu, kâmil bir adamdı. Mühendisti, bize sanat tarihi dersine geliyordu. Ama sanat tarihi filan okutmuyordu. İslâm’ın tarifini öğretiyordu böyle secili, dört satırlık bir tarif geliştirmiş kendince... Bir gün derste kafam attı, “Hocam, Allah aşkına bu anlattıklarınızın sanat tarihiyle ne alakası var? Biz gidip öğretmen olacağız, bize imam-hatiplerde sanat tarihi okutturacaklar. Biz ne okutacağız? Biz daha revakı, mukarnası bilmiyoruz” dedim. İmtihana girdik, bana İslâm’ın tarifini sordu. “Hocam vallahi ben İslâm’ın tarifini ezberlemedim, bilmiyorum. Ama bana sanat tarihinden bir şey sorarsanız cevaplayabilirim” dedim. Baktı şöyle bir, herhalde bunun itikadı mı bozuk diye düşündü, “Sen namaz kılıyor musun?” dedi. “İşte kılabilirdim kadar kılıyorum” dedim, çıktım. O sınavda herkese 10 verip bana 5 vermişti. Hocalarla benim böyle çok maceralarım vardır.

Gelelim Edebiyat Fakültesi’ne...

Biz Edebiyat Fakültesi’nin en ihtişamlı döneminin sonlarına yetiştik. Biri hariç bütün hocalarımız dünyaca tanınan ünlü ilim adamlarıydı. Maa-lesef biz fakülteye girdikten sonra vefat etmelerinden dolayı Reşit Rahmeti Arat ve Ahmet Ateş’ten ders göremedik. Türkoloji’deki hocalarımız Faruk Kadri Timurtaş, Ali Nihat Tarlan, Mehmet Kaplan, Sadettin Buluç, Fahir İz, Muharrem Ergin, Ali Alparslan, Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Necmettin Hacıeminoğlu ve Ömer Faruk Akün’dü.

Benim de sizden epey sonra, 2006-2010 yılları arasında okuduğum Türkoloji bölümünün duvarlarındaki fotoğrafları canlandı şu an gözümde. Hocalarınızdan size tesir eden isimlere dair hatıralarınızı merak ediyorum...

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde bizim çok renkli, çok kâmil hocalarımız vardı. Ord. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’dan başlamak uygun